Key words: models, types and paradigms of professional and pedagogical education.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. п. н., проф., акад. МАНПО Чиж О. Н.

УДК 373.5.015.31:17.022.1

О. І. Скриль

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ ЯК СКЛАДНИКА МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

В умовах наявної кризи соціальної системи, екологічної й економічної нестабільності в суспільстві, складного переходу від адміністративно-командної системи до демократії виховання милосердя, доброти, чуйності, толерантності особистості набувають особливого значення. Причому важливими шляхами оздоровлення всіх сфер сучасного суспільства є культивування в ньому загальнолюдської моралі, духовного стимулювання й активного морального розвитку кожного його члена, посилення його уваги до свого внутрішнього світу. У світлі цього значну увагу в загальноосвітніх закладах слід привертати формуванню моральних якостей учнів. Адже моральна основа, як відомо, є головним чинником, який визначає життєздатність і окремої людини, й суспільства взагалі.

Як установлено, загальні питання виховання в молоді моральної культури й, зокрема, милосердя широко висвітлюються у працях багатьох сучасних науковців. Так, особливості морального виховання школярів, у тому числі підліткового віку, розкрито в теоретичних доробках таких учених, як Л. Божович, Ю. Гапон, І. Мар'єнко, Е. Погребняк, П. Щербань та інші. У наукових працях також відображено результати досліджень таких аспектів проблеми виховання милосердя особистості: формування педагогічного милосердя в майбутніх учителів у процесі їх професійної підготовки у ВНЗ (Л. Уварова, Л. Бабенко), визначення педагогічних умов виховання та розвитку милосердя у дітей молодшого та старшого шкільного віку (І. Княжева, Л. Ощепкова, В. Шутова та інші).

На основі аналізу наукової літератури встановлено, що особливо важливим завдання формування моральності учнів є для основної школи, бо саме підлітковий вік є тим періодом у житті школярів, коли відбувається усвідомлення людиною своєї індивідуальності, змінюється ставлення до оточуючого світу, до інших людей і до себе, формуються

моральні цінності, розпочинається перебудова потреб і мотивів поведінки.

Підлітковий вік називається перехідним, бо він знаменує перехід від дитинства до дорослості. Як відомо, це – період статевого дозрівання, який вирізняється потужним підйомом життєдіяльності та глибокою перебудовою організму. Унаслідок цього в підлітка спостерігається підвищена збудливість нервової системи, нестійкість і суперечливість емоцій, підвищена тривожність. Однак у цей час відбувається не тільки фізичне дозрівання людини, але й інтенсивне формування її моральних якостей. Особливе місце в системі моральних якостей людини займає милосердя.

Як визначено на підставі опрацювання наукової літератури, у другій половині XX ст. були висловлені актуальні для сьогодення ідеї щодо виховання зазначеної якості в учнів підліткового віку, накопичено цікавий педагогічний досвід з цього питання, що зумовлює можливість творчого використання цих теоретичних і практичних доробок в сучасній педагогічній діяльності.

Тому *метою* статті є висвітлення питання виховання милосердя як складника морального становлення підлітків у науковій літературі другої половини XX століття.

Як доведено в наукових працях досліджуваного історичного періоду, вчителі основної школи мають враховувати складності виховання учнів підліткового віку та добре продумувати свою поведінку під час педагогічної взаємодії з ними. Адже відсутність обмежень у поведінці підлітка провокує розвиток у нього впертості, егоїзму, грубості, жорстокості, агресивності. З іншого боку, надмірна опіка сприяє втраті молодою людиною почуття власної гідності, демонстрації учнем образливості, настороженості, недовірливості, замкнутості [1, с. 23].

Серед основних причин важковиховуваності учнів підліткового віку науковцями було виділено такі:

1) бездоглядність, пасивне ставлення дорослих до життя дитини;
2) сприйняття еталонів споживацької культури в процесі перегляду низькосортних зарубіжних фільмів та іншої неякісної духовної продукції;
3) нав’язування застарілих стереотипів дітям з боку оточуючих людей;
4) допущення вад у сімейному вихованні [1, с. 16-20].

Усунення вищеназваних причин дає змогу запобігти виникненню негативних рис і якостей в учнів основної школи, сприятиме теоретичному осмисленню ними фактів та явищ навколишнього життя, розвиватиме їхнє критичне осмислення, підвищить інтерес до етичних проблем, стимулюватиме формування милосердя.

Причому педагоги звертають увагу на те, що саме в підлітковому віці учні починають шукати відповіді на світоглядні питання, стаючи

учасниками гарячих дискусій на етичні та моральні теми, які стосуються доброти, милосердя, любові, дружби [2, с. 28].

Очевидно, що моральність учня залежить від обставин його життя та внутрішньої реакції на ці обставини. А останні, у свою чергу, складаються під впливом природних, культурних, соціальних, історичних, особистісних, педагогічних факторів. Безумовно, в процесі розвитку в підлітках милосердя необхідно враховувати всі ці фактори.

Як зазначається в наукових працях другої половини ХХ ст., до першої визначеної групи факторів відносяться такі природні характеристики, як зовнішність, стан здоров'я, особливості нервової системи молодої людини, що, у свою чергу, визначає використання педагогом певних моделей морального виховання [3, с. 60].

Наприклад, спокійна дитина сприймається й оцінюється вихователем зовсім інакше, ніж моторна. Підлітки з „харизмою", привертаючи до себе увагу, демонструють високу самооцінку, при цьому нерідко створюючи додаткові складнощі. Наявність задатків у значній мірі прогнозує майбутній соціальний успіх дитини.

Проте слід відзначити, що певні фізичні чи психічні вади дитини можуть стати об'єктом насмішок з боку інших дітей. У світлі цього слід відзначити, що правильна організована виховна роботи з підлітками передбачає, що вихователь не тільки демонструє шанобливе й толерантне ставлення до всіх учнів, але й спонукає їх до прояву доброти та милосердя відносно решти членів класу.

Соціальний фактор включає коло оточуючих людей, систему міжособистісних зв'язків, соціальні вимоги та норми та соціальне середовище взагалі. Найближчим оточенням дитини є сім'я, тому вона займає важливе місце в процесі виховання моральних якостей підлітка. Саме у сім'ї закладаються основи доброзичливого ставлення дитини до інших людей, формуються її перші уявлення і поняття про доброту, чуйність та увагу, виробляються відповідні почуття [4, с. 17].

Як відомо, становище дитини в сім'ї, характер внутрішньо сімейних відносин істотно впливають на формування особистості школяра, сприяючи або перешкоджаючи адаптації його в колективі ровесників. Але в різних групах сімей діти виховуються неоднаково. Так, милосердя, оптимізм, толерантність, здорове ставлення до людей, гордість за свою сім'ю виховуються в тих сім'ях, де всі працьовиті, цінують один одного, проникнуті турботою про близьких, де внутрішньо сімейні відносини ґрунтуються на повазі, довірі, чуйності.

Оскільки рівень соціальної зрілості учня і, зокрема, рівень його колективістської спрямованості значною мірою залежить від виховних впливів сім'ї, педагогам слід звернути особливу увагу на сімейні відносини кожного учня, бо тільки спільними зусиллями сім'ї та школи можна викорінити антигуманні якості школяра [5, с. 61, 63, 68].

Слід також зауважити, що виховання як соціальна функція репродукції моральних якостей може бути зрозумілим лише в контексті

культури, бо в культурне поле людина потрапляє від народження і вбирає її потенціал, який постійно розвивається. Необхідно також пам'ятати і про історичний контекст, який теж накладає відбиток на хід та результати морального виховання [3, с. 61].

У світлі цього слід відзначити, що культурні відмінності учнів підліткового віку теж неоднозначно сприймаються з боку його однолітків. Тому створення педагогом відповідних виховних ситуацій дозволяє позитивно вплинути на поведінку школярів, стимулювати їх до прояву милосердя в цих ситуаціях.

До наступної групи науковці відносять особистісні фактори, які представлені внутрішніми якостями школяра (характер, віра, совість тощо). У руслі цього вчені нагадують, що саме в підлітковому віці виникає направленість людини на пізнання та оцінку морально-психологічних якостей оточуючих. Разом з тим розвивається самопізнання, потреба в усвідомленні й оцінюванні своїх особистих якостей [3, с. 62], що є важливим стимулом для розвитку в учнів підліткового милосердя.

Спілкування з дорослими є ще одним важливим фактором формування особистості підлітка. Адже життя старшого покоління – це невичерпне джерело життєвого досвіду, який природно, на яскравих наочних прикладах засвоює дитина. Цілком зрозумілим є прагнення вихователів використати спілкування молоді з дорослими як важливий фактор виховання моральної культури і, зокрема, такої якості, як милосердя [6, с. 40].

Дорослий повинен бути другом підлітка, але особливим, тобто другом-приятелем, другом-наставником. Його завдання – допомогти дитині пізнати себе, оцінити свої здібності і можливості, знайти своє місце у світі дорослих і при цьому залишатися толерантною та милосердною людиною. Підлітки багато чого довіряють дорослим, якщо відчувають прихильність з їхнього боку. Наявність дорослого друга є найважливішою умовою нормального розвитку, гармонійного становлення особистості, виховання почуття чуйності, взаємодопомоги та милосердя.

Навпаки, байдужість дорослих вони сприймають дуже боляче. Відсутність взаємної довіри не лише ображає, а й завдає значної шкоди їх морально-духовному розвитку.

Вирішальним фактором у навчально-виховному процесі традиційно завжди був, є і буде вчитель. Сила його виховного впливу на учнів відома з давніх часів. Там, де вчитель є шанованою, твердо переконаною, небайдужою, толерантною, вольовою людиною, там сама його особистість стає виховною силою, яка впливає на розум, волю і почуття учня в нерозривному зв'язку із самим предметом, що вивчається. Тільки за таких умов процес виховання дійсно забезпечує значний педагогічний ефект [2, с. 27].

Крім того, для учня підліткового віку дуже важливим є питання взаємовідносин між ним і вчителями. Причому соціальний статус і положення вчителя саме по собі ще не гарантує прояву до нього з боку підлітків шанобливого ставлення. Тому наставник повинен мати такі особистісні якості й поводитися таким чином, щоб заслужити до себе повагу. Від того, як учитель проявляє себе у взаємодії з підлітками, значною мірою залежить їхнє ставлення до нього в процесі подальшого навчання в школі. Отже, певна строгість педагогу потрібна, але її варто сполучати з наполегливістю, милосердям, чуйністю, ввічливістю, що, у свою чергу, стимулює прояв школярами аналогічних якостей.

Хоча вплив вихователя на формування моральності учнів обмежується дією вищевказаних факторів, в нього є достатньо педагогічних можливостей, щоб компенсувати, коригувати, посилювати чи блокувати цю дію за допомогою навчально-виховної діяльності. Тому вихователь у процесі виховання милосердя учнів підліткового віку повинен ретельно вивчати, враховувати, прогнозувати та використовувати дію всіх факторів, які впливають на їхнє моральне становлення.

У контексті поставленої мети слід звернути увагу, які методи рекомендували використовувати вчені другої половини XX ст. у процесі виховання моральних якостей в учнів підліткового віку й, зокрема, милосердя. Як констатували науковці, в більшості випадків процес формування у дітей гуманних якостей зводиться лише до використання вузького комплексу методів виховання. Часто провідним з них є метод бесіди, який не завжди дозволяє проаналізувати певні вчинки учнів. Також учителі недостатньо спрямовують вихованців на бажаний тип поведінки, створюють мало ситуацій морального вибору. Наслідком цього є те, що підлітки часто не набувають необхідного досвіду гуманних взаємин, не оволодівають навичками та звичками моральної поведінки [7, с. 77]. Як наслідок, в них не розвивається така важлива моральна якість, які милосердя.

У світлі цього особливий інтерес викликають активні методи виховної роботи, визначені в праці В. Киричка. Так, на думку автора, учнів слід активно залучати до участі в диспутах, виконанні різноманітних творчих робіт, а головне – до здійснення високоморальних вчинків у повсякденному житті, регулярному прояву моральних якостей, у тому числі й милосердя, у взаємодії з іншими людьми.

Автор також наголошує на необхідності постійного відстеження змін у моральній вихованості школярів, що передбачає застосування різноманітних методів діагностування отриманих результатів, зокрема таких: бесід, анкетування, інтерв'ювання, спостереження тощо. Зокрема, метод самооцінювання спонукає підлітків до проведення уявного порівняння себе з добрими і поганими героями. До методів прояву реальної поведінки учнів належать задачі з моральним змістом, перевірка реакцій на життєві ситуації за допомогою малюнків, створення

конфліктних ситуацій, створення навмисних ситуацій в умовах змагання, ігри тощо [7, с. 78 – 80].

У руслі дослідження викликає також значний інтерес метод перехресних характеристик, описаний у праці Н. Тарасевич. Він передбачає, що кожний з учнів пише характеристики інших однокласників, а також складає самохарактеристику. Пізніше ці дані зіставляються між собою. Важливим матеріалом для оцінювання вихователем сформованості моральних якостей школярів, у тому числі й милосердя, є також характеристики, які заздалегідь складали інші вчителі-предметники, а також його власні педагогічні спостереження [8, с. 25].

Підбиваючи підсумок, слід констатувати, що існує багато факторів, які впливають на формування моральності учнів, адже кожний із них за певних умов викликає відповідний їй наслідок. Проте, як писав І. Мар'єнко, учень як складна саморегулююча система обирає форми своєї моральної поведінки відповідно до зміни зовнішніх умов і внутрішньої мети. Зовнішні впливи викликають у підлітка різні реакції як наслідок цих зовнішніх причин, що змушують його так чи інакше чинити, вибираючи ці форми поведінки самостійно. Автор вважає, що акт вибору таких форм характеризує активність учня, який виявляє вміння перетворювати потенційну можливість у реальну дійсність. Так, наприклад, учень, зустрівши сліпого на вулиці, може вибрати різні варіанти своєї поведінки: допомогти сліпому перейти вулицю, звернутися за допомогою до старших або просто уйти, не надавши допомоги. Всі ці варіанти поведінки причинно обумовлені, але моральний зміст їх в залежності від суспільних умов та індивідуального досвіду особистості різний [9, с. 103].

Отже, необхідною передумовою забезпечення ефективної системи морального виховання підлітків в дусі гуманізму є насамперед визначення причин важковиховуваності учнів саме цього віку та аналіз факторів впливу на них. У свою чергу, аналіз творчого доробку педагогів другої половини ХХ століття дає можливість краще вивчити особистість підлітка та підібрати оптимальні методи виховання в підлітках таких якостей, як милосердя та чуйність до оточуючих людей.

Список використаної літератури

1. Погребняк Е. П. Виховання „важких" підлітків / Е. П. Погребняк. – К. : Товариство „Знання" Української РСР, 1979. – 48 с. **2. Литовченко В. І.** До питання про ідейно-політичне виховання старшокласників у процесі навчання / В. І. Литовченко // Педагогіка : Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 11. – К., „Радянська школа". – 1972. – С. 26 – 34. **3. Воспитательная** деятельность педагога / [И. А. Колесникова, С. Д. Борытко, С. Д. Поляков, Н. Л. Селиванова] ; под общ. ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. – М. : Издательский центр „Академия", 2007 –

336 с. **4. Вейт М. А.** Спільна робота сім'ї і школи по вихованню учнів у дусі гуманізму / М. А. Вейт // Педагогіка : Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 23. – К. : „Радянська школа", 1984. – С. 17-22. **5. Смородська Ю. В.** Вивчення впливу сім'ї на формування взаємовідносин особистості і колективу / Ю. В. Смородська // Педагогіка: Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 12. – К. : „Радянська школа", 1973. – С. 61 – 69. **6. Гапон Ю. А.** Спілкування з дорослими як об'єктивна потреба старшокласників / Ю. А. Гапон // Педагогіка : Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 11. – К. : „Радянська школа", 1972. – С. 40 – 48. **7. Киричок В. А.** Діагностика вихованості гуманних взаємин молодших школярів / В. А. Киричок // Педагогіка : Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 26. – К. : „Радянська школа". – 1987. – С. 76 – 82. **8. Тарасевич Н. М.** Розуміння молодими підлітками деяких моральних понять та їх оцінні судження /Н. М. Тарасевич // Педагогіка : Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 6. – К. : „Радянська школа", 1967.– С. 22 – 28. **9. Марьенко И. С.** Основы нравственного воспитания школьников / М. С. Марьенко. – М. : Просвещение, 1980. – 183 с.

Скриль О. І. Висвітлення питання виховання милосердя як складника морального становлення підлітків у науковій літературі другої половини ХХ століття

Статтю присвячено аналізу поглядів науковців другої половини ХХ століття щодо здійснення у школах морального виховання учнів підліткового віку й, зокрема, формування в них такої важливої моральної якості, як милосердя. У публікації розкрито специфіку здійснення виховної роботи зі школярами підліткового віку. Визначено основні фактори, що впливають на становлення моральності учнів. Схарактеризовано роль учителя у вихованні милосердя в учнів основної школи. Проаналізовано погляди науковців досліджуваного періоду щодо вибору методів виховання милосердя в підлітків та методів діагностування поточних результатів морального виховання учнів.

Ключові слова: моральні якості, учні підліткового віку, фактор, метод, милосердя.

Скрыль О. И. Освещение вопроса воспитания милосердия как составляющей морального становлення подростков в научной литературе второй половины ХХ ст..

Статья посвящена анализу взглядов ученых второй половины ХХ столетия по поводу осуществления в школах морального воспитания учащихся подросткового возраста и, в частности, формирование у них такого важного морального качества, как милосердия. Определены основные факторы, влияющие на становление моральности учащихся. Охарактеризована роль учителя в воспитании милосердия у учащихся основной школы. Проанализированы взгляды учених исследуемого

периода по поводу выбора методов воспитания милосердия у подростков и методов диагностики текущих результатов морального воспитания учащихся.

Ключевые слова: моральне качества, учащиеся подросткового возраста, фактор, метод, милосердие.

Skril O. I. The Presentation of Mercy Education Issues as a Part of Teenagers' Moral Formation in Scientific Literature of the Second Half of the XX-th Century

The article is devoted to the analysis of the XX-th century second half scientists' view on the implementation of teenagers' moral education in schools, and particularly the education of such an important moral trait as mercy. The specificity of educational work with teenagers in schools is given in the article. Main factors that influence on the formation of pupils' morality are presented. The teacher's role in the secondary pupil's mercy education is characterized. The points of view of the XX-th century second half scientists on the choice of teenagers' mercy education methods and current result diagnostic methods are given.

Key words: Ключові слова: moral traits, teenagers, factor, method, mercy.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2012 р
Підписано до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Ткачова Н. О.

УДК 159.955.4

Я. В. Смірнова

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ, ЇЇ СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА

В умовах нестабільного положення людини у світі, що змінюється, високої конкуренції на ринку праці актуалізується проблема соціально-педагогічного характеру, яка полягає в задоволенні соціально-освітньої потреби людини в знанні рефлексивних механізмів мислення та діяльності як залогу професійної та життєвої успішності. Суперечливість ситуації виявляється в тому, що потреба освіти як соціально-суспільного інституту в професіоналах, які володіють рефлексивними здібностями для досягнення більш високих результатів в діяльності в умовах модернізації, не підкріплюється освітньою практикою [12]. Сучасна практика освіти актуалізує проблему розгляду професіоналізму педагога з позицій рефлексії. Звідси актуальність звернення до проблеми розвитку професійної рефлексії особистості в процесі її професіоналізації.